Актуальна тема номера:

“ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ”

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Олександр Святоцький

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
заслужений юрист України,
головний редактор юридичного журналу “Право України”
editor.pravoua@gmail.com

Іван Терлюк

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права факультету
управління, економіки та права
Львівського національного університету ветеринарної
медицини та біотехнологій ім. С. З. Ґжицького
i.terlyuk2406@gmail.com

ТЯГЛІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОСТІ

Сучасна Україна переживає не лише збройну агресію, а й глибоке цивілізаційне випробування, у контексті якого питання тяглості української державно-правової традиції набуває особливої ваги й постає одним із ключових у сучасному історико-правовому дискурсі. Відтак актуальність зазначеної у заголовку проблеми значною мірою зумовлена тим, що російська агресія не зводиться лише до фізичного знищення, а супроводжується систематичним запереченням історичної легітимності української державності.

Тези про “штучність” держави, “пізнє” постання нації, “спільну давньоруську спадщину” чи “незавершеність” українського націотворення давно

© Олександр Святоцький, Іван Терлюк, 2026

стали ідеологічною зброєю, що обґрунтовує окупацію України та денаціоналізацію українського народу. Саме тому спростування імперських наративів і зміцнення національної ідентичності через відновлення історичної правди перетворилися на одне з головних завдань української історико-правової науки.

Деколонізація історико-правової науки, що набула особливої актуальності після початку російсько-української війни на сході України у 2014 р. та особливо повномасштабного російського вторгнення у 2022 р., робить невідкладним перегляд спотворених уявлень про українську державність. Європейська інтеграція, зокрема переговорний процес щодо членства України в ЄС, потребує чіткого й аргументованого обґрунтування її європейської правової ідентичності, витоки якої сягають раннього Середньовіччя. Водночас внутрішні виклики пострадянського державотворення – кризи легітимності, конфлікти між гілками влади, недостатня реалізація принципів народовладдя – зумовлюють необхідність звернення до історичного досвіду самоврядування та конституційних традицій українського народу.

У цих умовах наукове осмислення тяглості української державно-правової традиції виходить далеко за межі суто академічного інтересу. Воно набуває значення важливого чинника національної безпеки, потужного інструменту деколонізації суспільної свідомості та надійного підґрунтя для післявоєнного відновлення правової системи України як органічної складової європейської цивілізації.

Проблема тяглості української державно-правової традиції в контексті історико-теоретичного осмислення державності зумовлена передусім багатовіковим викривленням і фальсифікацією українських державницьких традицій.

Українську державність століттями трактували як явище фрагментарне, перервне, залежне від зовнішніх впливів або як низку невдалих спроб створення держави. Імперська історіографія – російська, радянська, частково польська – або привласнювала українські правові традиції, або зводила їх до периферійних елементів чужих державних утворень. Проте об'єктивний аналіз джерел, пам'яток права, інститутів влади та правової культури малює зовсім іншу картину: українська державно-правова традиція є безперервною, внутрішньо зумовленою і самобутньою. Попри періоди втрати власної держави, українська державність зберігалася як державно-правова спадкоємність – через звичаєве право, писані правові пам'ятки, інститути самоврядування, правову свідомість і мову як найглибший маркер національної ідентичності.

Зазначена проблема проявляється щонайменше в кількох взаємозв'язаних вимірах. Понятійний вимір спонукає розмежувати поняття державності й держави та з'ясувати, як саме це розмежування дає змогу пояснити збереження державницьких традицій у періоди відсутності власної держави.

Хронологічний аспект порушує питання про час зародження української державності та причини, з яких її витоки тривалий час відсуваються у пізніші історичні періоди. Джерельний аспект актуалізує проблему інтерпретації ключових правових пам'яток, які нерідко трактуються як периферійні або "спільні", а не як свідчення самостійної правової культури. Інституційний вимір дає змогу зрозуміти, чому українська політико-правова традиція історично тяжіла до обмеження одноосібної влади та розвитку форм народовладдя, хоча неодноразово зазнавала зовнішніх обмежень. Ціннісний аспект, своєю чергою, пояснює, чому правова культура українців й українська мова витримали століття асиміляційного тиску і донині залишаються одним із ключових стрижнів національної ідентичності.

З огляду на зазначені взаємозв'язані виміри проблеми, постає необхідність системного підходу до осмислення української державності та її правової традиції. Звідси мета запропонованих у рамках актуальної теми досліджень полягає у спробі системного осмислення понад тисячолітньої тяглості української державно-правової традиції в контексті історико-теоретичних проблем державності, показати її внутрішню зумовленість, європейську орієнтацію та роль як духовної основи сучасного державотворення в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Завершальним елементом актуальної теми є проєкт Закону України "Про утвердження української державності", який пропонує законодавчо закріпити цю тяглість, принципи народного суверенітету, соборності, верховенства права та інші засади, що випливають із історико-теоретичного аналізу.

Ключові напрями досліджень розгортаються в чотирьох взаємозв'язаних площинах, кожна з яких розкриває окремий аспект тяглості, даючи змогу інтегрувати концептуальні, хронологічні, джерельні та ціннісні підходи до вивчення української державно-правової традиції.

Перший напрям стосується теоретичного осмислення сутності понять "народ", "нація" та "держава" в контексті становлення української державності та національної державності. Актуальність цього напряму зумовлена відсутністю усталених критеріїв розмежування зазначених понять, варіативністю їх історико-правового змісту, а також неоднозначністю визначення часу зародження української нації та оцінок неперервності державотворчих процесів. Особлива увага приділяється з'ясуванню співвідношення понять "державність" і "держава", де державність розглядається як ширший феномен, що охоплює правові звичаї, традиції самоврядування, колективну правосвідомість і здатність суспільства до самоорганізації навіть за відсутності централізованої влади. Саме ці ознаки дають змогу пояснити збереження української державно-правової традиції у періоди втрати власної держави. Окрему увагу приділено обґрунтуванню хронологічних витоків української державності: висловлюється аргументована позиція, що її початки сягають

pravoua.com.ua

періоду виокремлення української мови з праслов'янської мовної спільності та формування перших політичних утворень на території сучасної України.

Другий напрям присвячений правовим пам'яткам як матеріальним свідченням тяглості української державно-правової традиції. Ключові пам'ятки права аналізуються у кількох взаємозв'язаних аспектах. По-перше, вони розглядаються як атрибути державності, що відображають їх автохтонне походження, київський центр формування, а також поєднання юридичного регулювання з моральними й філософськими уявленнями про справедливість. По-друге, як джерела пізнання історії української державності, що засвідчують тяглість правової традиції та формування національної правової культури. У них відображено еволюцію державно-правових інститутів, систему правових цінностей і уявлення про свободу, справедливість, рівність, демократію, правопорядок, владу та права людини в різні історичні епохи. По-третє, як складова загальноєвропейського правового розвитку, що підтверджується порівнянністю окремих правових інститутів "Руської правди" з нормами германського, скандинавського та візантійського права, а також висновками європейських дослідників про її належність до спільної еволюції середньовічної європейської правової традиції.

Цей напрям дослідження доводить, що джерела й пам'ятки українського права виконували важливу функцію збереження основ державності та національної ідентичності в періоди втрати власної держави.

Третій напрям розкриває окремі аспекти інституційного виміру тяглості української державно-правової традиції. У його межах аналізуються механізми формування та функціонування публічної влади в різні історичні періоди – від ранньомодерної козацької державності до конституційного розвитку сучасної України. Особлива увага приділяється феномену установчої влади сучасності як вираженню суверенітету народу та її ролі у процесах державотворення, зокрема у контексті Декларації про державний суверенітет України 1990 р. Водночас розглядаються проблеми реалізації установчої влади в повоєнній Україні, що демонструє, наскільки важливим залишається відновлення реального народовладдя та повноцінного здійснення установчої влади народу в умовах післявоєнного державотворення. Еволюція форми правління в українській політико-правовій традиції досліджується на прикладі Гетьманщини XVII–XVIII ст., де поєднувалися елементи виборності, станово-представницького врядування та концентрації влади в інституті гетьманства.

Узагальнення цих процесів дає змогу показати, що інституційний розвиток української державності характеризувався постійним пошуком балансу між народним суверенітетом, ефективністю влади та механізмами її обмеження, що є однією з ключових рис української державно-правової традиції.

Четвертий напрям звертається до правової культури та мови як духовних основ тяглості української державно-правової традиції. У цьому кон-

тексті правова культура розглядається як важливий чинник державотворення, що виявляється у притаманних українському суспільству цінностях свободи, справедливості, самоврядування та верховенства права. Особливе значення надається осмисленню історико-правового контексту формування цієї культури крізь призму її державотворчої ролі та ідейної місії.

Водночас окрема увага приділяється мові як найстійкішому маркеру національної ідентичності та невід'ємному атрибуту державності, що витримав століття асиміляційного тиску і сприяв збереженню правосвідомості народу навіть у найскладніші історичні періоди.

Зазначені чотири напрями матеріалів актуальної теми формують основу комплексного підходу до історико-теоретичних проблем української державності: від теоретичних засад і хронологічних витоків – через джерела та пам'ятки права й особливості інституційних форм – до її духовно-ціннісних основ. Такий системний погляд дає змогу не лише спростувати імперське нівелювання феномену української державності, а й сформулювати науково обґрунтовані відповіді на її сучасні виклики – від деколонізації історичної свідомості та зміцнення конституційних засад народовладдя до розвитку правової освіти й міжнародної презентації України як повноправної складової європейської правової цивілізації.

Практичним продовженням окреслених ідей постає проєкт Закону України "Про утвердження української державності", який передбачає законодавче закріплення тяглості української державно-правової традиції та принципів, що випливають із усіх напрямів актуальної теми.

У час, коли ворог намагається стерти нашу історичну пам'ять, осмислення тяглості державно-правової традиції набуває особливого значення: воно стає актом національного самоусвідомлення та важливою передумовою майбутньої Перемоги.